

سرشناسه : ربانی گلپایگانی، علی، ۱۳۳۴ -

Rabbâni Golpayagân, Ali

عنوان و نام پدیدآور : روش‌شناسی علم کلام / علی ربانی گلپایگانی.

مشخصات نشر : قم : نشر رائد ۱۳۹۹.

مشخصات ظاهری : ۳۲۸ ص.

شابک : 978-622-7317-07-7

وضعیت فهرست نویسی : فیفا

موضوع : کلام

موضوع : Islamic theology*

موضوع : کلام شیعه

موضوع : Shiites theology*

رده بندی کنگره : BP۲۰۳

رده بندی دیویی : ۲۹۷/۴

شماره کتابشناسی ملی : ۶۲۴۶۷۱۸

نام کتاب: روش‌شناسی علم کلام
 مؤلف: علی ربانی گلپایگانی
 ناشر: رائد
 نوبت چاپ: اول / ۱۳۹۹ / قم
 تیراژ: ۵۰۰ نسخه
 طرح جلد: حسن مجتبی زاده
 صفحه آراء: عطاء اله نصرتی
 شابک: ۷-۷-۷۳۱۷-۶۲۲-۹۷۸

قیمت: ۴۹۰۰۰ تومان

کلیه حقوق برای ناشر محفوظ است

مرکز پخش: انتشارات رائد؛ قم: ۰۹۱۹۷۴۶۳۱۳۳ - ۰۲۵۳۲۸۱۲۹۰۰

فهرست مطالب

پیش‌گفتار..... ۱۳

بخش اول: مباحث مقدماتی

فصل اول: درباره موضوع..... ۱۹

الف) روش شناسی..... ۱۹

۱. قواعد کلی روش شناسی علوم..... ۲۰

۲. ملاک روش شناسی علوم..... ۲۱

۱-۲. موضوع علم..... ۲۱

۲-۲. هدف علم..... ۲۳

۳. روش شناسی توصیفی و دستوری..... ۲۴

ب) علم کلام..... ۲۴

۱. کلام عقلی و نقلی..... ۲۷

۲. روش ایقانی، اقناعی و الزامی..... ۲۸

نتیجه..... ۲۹

فصل دوم: ابزارها و راه‌های معرفت..... ۳۱

۱. ابزار و راه حسی..... ۳۱

۱-۱. ویژگی‌های شناخت حسی..... ۳۳

۱-۲. نقش عقل در ادراک حسی..... ۳۴

۲. عقل و تفکر عقلی..... ۳۵

۳. خبر صادق..... ۳۸

۴. تهذیب نفس و پالایش دل..... ۴۰

فصل سوم: روش‌های نبوی در دعوت و احتجاج دینی ۴۳

۱. معنایابی حکمت، موعظه حسنه و جدال احسن ۴۴

۴۴ ۱-۱ حکمت

۴۶ ۱-۲ موعظه حسنه

۴۹ ۱-۳ جدال احسن

۲. چگونگی به کارگیری روش‌های نبوی ۵۰

۵۱ ۲-۱ تجمیع

۵۱ ۲-۲ تفریق

۵۳ ۲-۳ تخییر

۵۴ ۲-۴ دیدگاه برگزیده

۳. حکمت قرآنی و برهان منطقی ۵۶

بخش دوم: روش‌شناسی توصیه‌ای علم کلام

فصل اول: روش عقلی در علم کلام ۶۳

۱. چیستی و جایگاه روش عقلی ۶۳

۲. تفکر عقلی در قرآن و سنت نبوی ۶۴

۶۴ ۲-۱ تفکر عقلی در قرآن کریم

۶۹ ۲-۲ تفکر عقلی در سنت نبوی

۷۲ ۲-۳ روش عقلی در مکتب اهل بیت علیهم‌السلام

۳. روش عقلی فلسفی و غیر فلسفی ۷۵

۷۶ ۳-۱ تفکر عقلی فلسفی

۷۸ ۳-۲ تفکر عقلی غیر فلسفی

فصل دوم: روش نقلی در علم کلام ۸۳

۱. چیستی و جایگاه روش نقلی ۸۳

۲. مراحل استناد به نقل در معارف دینی ۸۴

۳. روش نقل گرای اعتدالی و افراطی ۸۵

۸۹.....	۳-۱. خلاصه دیدگاه.....
۸۹.....	۳-۲. ارزیابی و نقد.....
۹۵.....	۴. ظاهر گرایان و عقل فطری.....
۹۶.....	ارزیابی.....
۹۹.....	فصل سوم: روش تجربی در علم کلام.....
۹۹.....	۱. روش تجربی در علوم طبیعی.....
۱۰۰.....	۲. روش تجربی در الهیات.....
۱۰۱.....	۳. طرفداران روش تجربی در الهیات در مصر.....
۱۰۲.....	ارزیابی و نقد.....
۱۰۴.....	۴. طرفداران روش تجربی در ایران.....
۱۰۵.....	ارزیابی و نقد.....
۱۰۷.....	۵. نمونه‌های دیگر از نارسایی روش تجربی.....
۱۱۱.....	فصل چهارم: سلوک تقوایی و معرفت کلامی.....
۱۱۱.....	۱. سلوک تقوایی و معرفت شهودی از دیدگاه عقل.....
۱۱۵.....	۲. وابستگی سلوک تقوایی به تفکر عقلی و نقل و حیانی.....
۱۱۹.....	۳. سلوک تقوایی و معرفت دینی از دیدگاه قرآن کریم.....
۱۱۹.....	۳-۱. جهاد خدایی و هدایت به سبیل الهی.....
۱۲۳.....	۳-۲. عبادت خداوند تا مرز یقین.....
۱۲۵.....	۳-۳. پرهیزکاری و تعلیم الهی.....
۱۲۶.....	۳-۴. یقین و مشاهده ملکوت.....
۱۲۹.....	۳-۵. یقین و رؤیت دوزخ.....
۱۳۰.....	۳-۶. مقربان و مشاهده کتاب ابرار.....
۱۳۱.....	۳-۷. تقوا و فرقان الهی.....
۱۳۳.....	بررسی و تحقیق.....
۱۳۵.....	۳-۸. تقوا و نور الهی.....

۳-۹. هجرت ایمانی و معنوی.....	۱۳۶
۳-۱۰. فزونی هدایت و موهبت تقوا.....	۱۳۷
۴. سلوک تقوایی و معرفت دینی از دیدگاه روایات.....	۱۳۷
۴-۱. اخلاص و حکمت.....	۱۳۸
۴-۲. موانع قلبی معرفت شهودی.....	۱۳۹
۴-۳. نقش معرفتی عمل.....	۱۳۹
۴-۴. احیای قلب و تابش انوار حقیقت.....	۱۳۹
۴-۵. جلای قلب و مشاهده حقایق عینی.....	۱۴۱
۴-۶. نقش معرفتی عمل مورد رضایت الهی.....	۱۴۲
۴-۷. نورانیت ایمانی دل و سلوک عارفانه.....	۱۴۳
۴-۸. حدیث قرب فرائض و نوافل.....	۱۴۴
فصل پنجم: روش ترکیبی در پژوهش‌های اعتقادی.....	۱۴۷
۱. چستی روش ترکیبی.....	۱۴۷
۲. گونه‌های تعامل عقل و نقل در اعتقادات دینی.....	۱۴۸
۳. تعامل عقل و نقل در دین پژوهی شهید مطهری.....	۱۵۰
فصل ششم: نقش و کارکرد عقل و نقل در مبادی علم کلام.....	۱۵۷
۱. مبادی عقلی علم کلام.....	۱۵۷
۲. مبادی نقلی علم کلام.....	۱۶۰
فصل هفتم: کارکردهای عقل در اعتقادات دینی.....	۱۶۳
۱. کارکرد اثباتی.....	۱۶۳
۲. کارکرد استنباطی.....	۱۶۴
۳. کارکرد تبیینی.....	۱۶۷
۴. کارکرد دفاعی.....	۱۷۲
فصل هشتم: کارکردهای عقل و حیانی در اعتقادات دینی.....	۱۷۳

۱۷۳	۱. دعوت و ترغیب به تفکر و استدلال عقلی
۱۷۳	۲. استدلال عقلی در اعتقادات پشاه و حیانی
۱۷۵	۳. استدلال عقلی بر اعتقادات دو وجهی
۱۷۷	۴. ژرفا بخشیدن به تفکر عقلی
۱۷۹	۵. گشودن افق های جدید به سوی عقل
۱۸۲	۶. معیار ارزیابی و داوری
۱۸۲	۱-۶ نمونه اول: تفسیر قضا و قدر الهی
۱۸۳	علامه طباطبائی و تبیین قضا و قدر الهی
۱۸۷	۲-۶ نمونه دوم: اراده الهی و افعال انسان
۱۸۹	۳-۶ نمونه سوم: تفسیر اراده الهی
۱۹۳	فصل نهم: اعتبار سنجی دوروش کلامی
۱۹۳	۱. ابطال سخن بی دلیل
۱۹۵	ارزیابی و نقد
۱۹۶	۲. قیاس غایب به شاهد
۱۹۷	ارزیابی
۲۰۱	فصل دهم: روش شناسی تطبیقی کلام و فلسفه
۲۰۱	۱. روش جدلی و روش برهانی
۲۰۲	ارزیابی
۲۰۴	۲. تعهد قبلی نسبت به نتیجه
۲۰۴	ارزیابی
۲۰۵	۳. تعیین و عدم تعیین مصداق
۲۰۶	ارزیابی
۲۰۸	۴. تذکار دو نکته

بخش سوم: روش‌شناسی توصیفی علم کلام

فصل اول: روش عقلی کلامی امامیه در عصر حضور	۲۱۱
مقدمه	۲۱۱
۱. دوره امیر مؤمنان (علیه السلام)	۲۱۲
۱-۱. سلمان فارسی	۲۱۳
۱-۲. ابن عباس	۲۱۳
تحلیل و بررسی	۲۱۴
۲. دوران حسنین و امام سجاد (علیه السلام)	۲۱۵
۳. دوران صادقین (علیه السلام)	۲۱۶
۳-۱. هشام بن حکم	۲۱۷
الف) مناظره با عمرو بن عبید در مسئله امامت	۲۱۸
ب) مناظره با مردی از شام در مسأله امامت	۲۱۸
ج) مناظره هشام با بریهه	۲۱۹
۳-۲. منصور بن حازم	۲۲۰
۳-۳. ابو جعفر محمد بن نعمان الأحول	۲۲۱
تحلیل و بررسی	۲۲۴
۴. دوران امام کاظم و امام رضا (علیه السلام)	۲۲۶
۴-۱. فضل بن شاذان نیشابوری	۲۲۷
۴-۲. محمد بن حکیم	۲۲۸
تحلیل و بررسی	۲۲۹
۵. دوران امام جواد (علیه السلام) تا دوران غیبت	۲۲۹
خاندان نوبختی	۲۳۰
جمع‌بندی و نتیجه‌گیری	۲۳۲
فصل دوم: روش عقل‌گرایی فلسفی در کلام امامیه	۲۳۳
۱. چستی روش عقل‌گرایی فلسفی	۲۳۳

۲۳۴	۲. پیشینه و پیروان روش عقلگرایی فلسفی
۲۳۹	۳. مؤلفه‌های روش عقلگرایی فلسفی
۲۳۹	۳-۱. محوریت یقین منطقی
۲۴۲	۳-۲. استوار ساختن نظریات بر بدیهیات منطقی
۲۴۳	۳-۳. بهره‌گیری از قواعد فلسفی
۲۴۵	۳-۴. بهره‌گیری از زبان فلسفی
۲۴۷	۴. روش تدوینی و تألیفی
۲۴۹	نتیجه‌گیری
۲۵۱	فصل سوم: بررسی رویکرد عقلانی معتزله در اعتقادات
۲۵۱	۱. شاخص‌های اصلی روش کلامی معتزله
۲۵۴	۲. بررسی روش عقلی فلسفی و غیر فلسفی در میان معتزله
۲۵۴	۲-۱. ابوالهذیل عَلاَف
۲۵۶	۲-۲. نظام
۲۵۸	۲-۳. معمر بن عباد السلمي
۲۵۸	۲-۴. جاحظ
۲۵۹	۲-۵. ابوعلی و ابوهاشم جبائی
۲۶۰	۲-۶. قاضی عبدالجبار
۲۶۲	۳. گستره تقدم عقل بر نقل نزد معتزله
۲۶۶	۴. ارزیابی نقاط قوت و ضعف روش عقلی معتزله
۲۶۶	۴-۱. نقاط قوت
۲۶۷	۴-۲. نقاط ضعف
۲۶۹	۵. ارزش سنجی استفاده معتزله از جدل در علم کلام
۲۷۱	نتیجه‌گیری
۲۷۳	فصل چهارم: روش عقلی-نقلی در کلام امامیه و اشعریه

۲۷۳	۱. تبیین موضوع
۲۷۶	۲. روش عقلی - نقلی در «البراهین القاطعة»
۲۷۷	۲-۱. مبدأ شناسی
۲۸۰	۲-۲. نبوت شناسی
۲۸۱	۲-۳. امامت شناسی
۲۸۲	۲-۴. معاد شناسی
۲۸۵	۳. روش عقلی - نقلی در «الإنصاف» باقلانی
۲۸۶	۳-۱. مبدأ شناسی
۲۸۷	۳-۲. عدل الهی و معاد
۲۹۰	۳-۳. نبوت
۲۹۱	نتیجه‌گیری
۲۹۳	نمایه آیات
۳۰۰	نمایه روایات
۳۰۲	نمایه موضوعات
۳۰۹	نمایه ادیان، فرقه‌ها و جماعات
۳۱۰	نمایه اعلام
۳۱۵	نمایه کتاب‌ها
۳۲۰	کتاب‌نامه

پیش‌گفتار

روش‌شناسی علوم به عنوان رشته‌ای مستقل از علوم بشری، پدیده‌ای نوین است، اما واقعیت آن، بدون عنوان و نام خاص، پیشینه‌ی بلندی دارد و همزاد با علوم بشری است. بر اساس احساس و ادراک فطری انسان می‌توان گفت همواره پژوهش‌گران علوم مختلف این دغدغه و اهتمام را داشته‌اند که برای دست‌یابی به اهداف پژوهش‌گرانه خود از کدام ابزار معرفتی بهره‌گرفته و چه روشی را باید به کار گیرند. آیا عقل و تفکر عقلی ابزار و روش لازم و کافی برای شناخت انسان و جهان است، یا تنها ابزار نقل و روش نقلی مفید و راهگشاست، یا باید با تصفیه نفس، راه دل را پیمود تا به هدف معرفتی خود دست یافت، یا این که روش درست، روشی ترکیبی و تلفیقی است، یا این که باید در این باره دیدگاه تفصیلی داشت و روش مخصوص هر علمی را با توجه به موضوع و غایت آن باز شناخت؟ این پرسش‌ها، در حقیقت مسایل مهم علم روش‌شناسی به شمار می‌روند، و پاسخ درست اجمالی به آن‌ها در آخرین پرسش یعنی دیدگاه تفصیلی نهفته است.

علم کلام، یکی از کهن‌ترین و مهم‌ترین علوم دینی است و بحث روش‌شناسی آن نیز اهمیت ویژه‌ای دارد. شماری از متکلمان، در مطلع آثار کلامی خود که مباحث مقدماتی علم کلام را تبیین کرده‌اند، به بررسی ابزارها و راه‌های مناسب و معتبر برای ایفای رسالت کلامی پرداخته‌اند، اما پژوهشی جداگانه و جامع در این باره ارائه نکرده‌اند. جامه‌ی عمل پوشیدن به این مهم، هدف اثر حاضر می‌باشد.

بحث درباره روش‌شناسی هر علمی دو گونه است: توصیفی و توصیه‌ای. روش توصیفی آن است که روش‌هایی را که پژوهش‌گران علمی خاص در طول تاریخ آن علم به کار برده‌اند، نقل و بررسی می‌کند، و روش‌شناسی توصیه‌ای این است که عالم روش‌شناس با توجه به موضوع و غرض علمی خاص، روش مناسب آن را تبیین می‌کند، آن‌گاه آن را به پژوهش‌گران و باحثان آن علم توصیه می‌نماید. در این اثر، هر دو روش مورد توجه است، هر چند روش دوم اولویت و اهمیت بیش‌تری دارد.

پرسش‌های مهمی که در این پژوهش‌نامه به آن‌ها پاسخ داده شده است عبارتند از:

۱. ویژگی‌های روش عقلی فلسفی چیست و در مباحث کلامی از چه جایگاهی برخوردار است؟

۲. ویژگی‌های روش عقلی غیر فلسفی چیست و در مباحث کلامی از چه جایگاهی برخوردار است؟

۳. نقش و جایگاه عقل و نقل در مبادی علم کلام چیست؟

۴. کارکردهای عقل در اعتقادات دینی کدام است؟

۵. کارکردهای عقل و حیانی در اعتقادات دینی کدام است؟

۶. شاخصه‌های عقل‌گرایی و نقل‌گرایی افراطی و اعتدالی در علم کلام کدام‌اند؟

۷. روش تجربی در مباحث کلامی از چه جایگاهی برخوردار است؟

۸. ویژگی روش ترکیبی (عقلی - نقلی) در علم کلام چیست؟

۹. تشابه و تفاوت روش شناختی فلسفه و کلام چیست؟

۱۰. قیاس غایب به شاهد در علم کلام چه جایگاهی دارد؟

۱۱. سیر و سلوک تقوایی و ترکیه نفس در پرتو تعالیم دینی، چه تأثیری در معرفت

کلامی دارد؟

۱۲. ویژگی‌ها، محاسن و معایب عقل‌گرایی معتزلی کدامند؟

۱۳. روش عقلی در کلام امامیه در عصر حضور، چه منزلت و جایگاهی داشته است؟

۱۴. عقل‌گرایی فلسفی در کلام امامیه چه جایگاهی داشته است؟

۱۵. ویژگی روش ترکیبی (عقلی - نقلی) در علم کلام چیست؟

در پایان، یادآوری می‌شود که مباحث کتاب حاضر در چندین دوره برای دانش‌پژوهان علم کلام در مؤسسه آموزش عالی امام صادق علیه السلام (مرکز تخصصی علم کلام) تدریس شده است و پرسش‌ها و انتقاداتی که در خلال تدریس از سوی آن گرامیان مطرح شده، در سامان‌یابی کنونی آن، مؤثر و راهگشا بوده است، که برخورد لازم می‌دانم از عموم آنان صمیمانه سپاسگزاری نمایم. از فاضل ارجمند، جناب حجة الاسلام و المسلمین سلیمانی بهبهانی (دام مجده) که با مطالعه کتاب و پیشنهاد در مورد ساختار آن، نگارنده را مرهون مساعی جمیل خود نمودند، تشکر وافر دارم.

قم - حوزه علمیه

مؤسسه آموزش عالی امام صادق علیه السلام

(مرکز تخصصی علم کلام)

علی ربانی گلپایگانی

۹۹/۲/۲۳ ش

برابر با ۱۸ رمضان المبارک ۱۴۴۱ق